

За книгата:

Миглена Николчина. *Бог с машина. Изваждане на човека (от романтизма до трансхуманизма)*. София, „Версус“, 2022.
[Miglena Nikolchina, *God with Machine. Subtracting the Human (From Romanticism to Transhumanism)*. Sofia, Versus Publishing, 2022]

Камелия Спасова / Kamelia Spassova
Софийски университет „Св. Климент Охридски“ /
Sofia University “St. Kliment Ohridski”

1. Изваждането на човека: отвъд автоматизация и анимализация

„Бог с машина. Изваждане на човека (от романтизма до трансхуманизма)“ от Миглена Николчина си поставя нелеката задача да мисли бъдещето на човека. Оттук и диагностичната и прогностичната функция на книгата да посочва кризите и провалите на хуманистичните, просвещенските и политическите проекти, ведно с усилието да изобрети картини на бъдещето с помощта на литературата и изкуствата. Това, което води до изчезването на човека, е претопяването му или в животно, или в машина. Книгата изработва условията за друг път – *изваждането на човека* като процес по подновено прокарване на минимални разлики в *човешкия квадрат* – концептуална фигура,

изработена от Николчина. Страните на този квадрат са *човек, животно, робот и бог*. Антропологичната прогноза на „Бог с машина“ е, че човекът е сечение на две сили: на *вчовечаване* като усилие по ставане на човек и на *разчовечаване* като умора и инерция, които водят до анимализация и автоматизация. Изваждането на човека идва с неговото историческо и теоретично отграничаване от марионетката, бога и животното.

Изследването върви в посока противоположна както на *трансхуманизма* с неговото *усилване* на човешкото, така и на *изследванията на животни* (animal studies) с опита им да изравнят човека с животното. Ако биотехнократите искат да приближат човека към машината, то в другия край при антрозоологията човешкото ни е показано, че не е изключение, а е част от една по-обхватна екосистема на общение между човека и животното. По-общият случай на тези две тенденции според Николчина е *биополитиката*, която работи върху заличаването на границите между политическата машина и органичното живо.

Терминът „изваждане“ на човека е възприет от френския философ Ален Бадиу и означава *утвърждаващата страна на отрицанието*. Понятието идва да измести говоренето за изчезването на човека, но и даде утвърждаващ остатък при всяка операция на отрицание чрез диференциация, изваждане и превращения. Затова естетическата категория, която е водеща за „Бог с машина“, е *обезпокоително-странното* (*unheimlich*), въведена от Фройд, за да се покаже, че всяко отрицание крие рисковете на сближаване между живото и мъртвото; човешкото и нечовешкото; органичното и механичното; познатото и непознатото. Николчина ни представя тези опасни сближавания на автомата и човека, но и конструира една *антропологическа митница*, където разликите помежду им са извадени наяве.

2. Техномахия: живото като мисъл и съпротива

По този начин човешкото е концептуализирано динамически, а не статично с фиксирани определения. То е онова, което в исторически план е сменяло своя оператор на отграничение: човекът се доближава, но не е бог, клони към, но не е животно, иска да бъде, но не е машина. Книгата ни въвежда в историята на тези приближавания и несъвпадения като променящи се граници на човешкото.

Въпреки всички трудности граница е поставена. Николчина отстоява несъвпадението, което дава възможност за сработване на *антропогенетичната машина*. Това е колосална битка за устояването на човешкото като място на бунт. Залогът е човекът да бъде поставен на сцената на европейската мисъл като противоречие и процес;

да бъде схващан като множествен, вътрешно раздвоен и разнороден. В този смисъл битката е и срещу съвременните идеологически апарати, които работят със стриктно изработени етикети. Те предпочитат да квалифицират субекта по идентичностни белези като пол, род, среда, за да изработят своя добре подреден хербарий, където човекът няма право да мърда. Силите за съпротива към подобно хербаризиране според авторката трябва да се търсят във философията, литературната теория, политическото и поетическото мислене.

Николчина търси начин да мине отвъд песимистичната реплика на Агамбен, че човекът като проект е свършен. Изследването понякога е обзето от тревогата на Касандра, че най-мрачните (само)предсказания се сбъдват, доколкото не са преработени травмите на близкото минало (източноевропейския интелектуален опит), както и няма визии за мащабен политически проект: човекът от утопия е обзет от апатия, парализирано е усилието за конструиране на проект.

Все пак изследването предлага версии на бъдеще, доколкото показва как субектът не е само научно-технически проект, а е и поетическа творба. В битката за изваждането на човека от биополитическите клопки участват наравно философско-теоретичният и естетическият опит. Човекът като универсален и уникален, както ни го очертава книгата, е ставане и надскачане. Той добива сила за своето следващо видоизменение не само от техническите подобрения, а също и от въображението. Тази в основата си романтическа визия, ретроактивно връща вътрешните сетива на поезията и сънищата, естетическото и семиотичното, когато се стигне до изчерпване, зацикляне, парализиране и лимитирането на човешкото.

Така може да видим, че книгата за „изваждането на човека“ е книга за живата мисъл или за живота като мисъл. Технократите и секторът на корпоративните информационни технологии се опитват да ни демонстрират все по-завидните умения на изкуствения интелект зад паравана на точните науки, като напълно пренебрегват усилията в хуманитарното поле. Изследването на Николчина разкрива, че е невъзможно да напреднем с идеята за изкуствен интелект без едно допълнително хуманистично движение по преосмисляне на човека като жива мисъл. А също и през доброто познаване на традицията по представянето на работа в литературата, киното, визуалните изкуства и видео-игрите. Книгата е колкото за новото разчертаване на границите на човешкото, толкова и за изкуственото същество като най-напред художествен, а едва по-късно технологичен проект.

3. Архитектоника на книгата: Мьобиусово преминаване между „Човекът-утопия“ и „Квадратурата на човека“

Архитектониката на „Бог с машина“ е сложна, доколкото тя включва в себе си няколко книги, тя ни предлага *n-мерна* вселена. Предисловието и епилогът посочват централния нерв на изследването чрез фразата „бунтувам се, следователно ще бъдем“. Вътре са включени двете книги на Николчина „Човекът-утопия“ и „Квадратурата на човека“ (разделена на три: част първа „Незавършен проект“; част втора „Повеля за свобода“; част трета „Transumanar“). Основната теза, че човекът е вътрешно раздвоен и противоречив, разпнат между стремлението и несъвпадението да стане бог или автомат, намира своето отражение на нивото на композицията на изследването. Има вътрешен разрив между първата и втората книга, те образуват своеобразна лента на Мьобиус, в която визията за човека-утопия (който не иска да бъде човек, а нещо повече) и квадратурата на човека (оставането човек въпреки променящите се граници на човешкото) не са два противоречиви възгледа, а усукването на една и съща плоскост в различни контексти.

„Човекът-утопия“ е книга, която Николчина публикува още 1992 г. Нейната призма към проблематиката на човешкото е мито-поетическа и насочена към жанра на научната фантастика. Тук човешкото повишаване е мислено ведро през антропохронотопите, създадени от фигурите както на учения-конструктор, така и на художника и силата на въображението и творческото експериментирание. То е винаги алхимично минаване отвъд; трансформация на действителното; прозиране на радикално неналичното (други пространства, други времена, срещи с нечовешкото). Човекът е показан като „почти прозрачен понякога, просто една зирка към необятните гледки“ (Николчина 2022: 73). Книгата е писана през 80-те на XX век и носи отпечатъка на възжелаването на свободата като водеща онтологическа и политическа ценност, като жажда за плурализъм като свободно реене във вавилонската библиотека отвъд следването на конкретни авторитети, разширяване на сетивата като промечтаване за един различен свят. Подобно начало освен оптимизма на мисленето проективно в утопии ни дава и поглед към сложната ситуация на желанието за политически преход и промяна и деидеализациите, *труповете на утопиите*, разочарованията, несбъднатите послания, подписани от Николчина с днешна дата.

„Бог с машина“ работи на няколко нива едновременно – поетическо, политическо, философско и теоретично. И ако първата книга „Човекът-утопия“ изважда мито-поетическия потенциал на писането, то втората книга показва какво може да се прави

със силата на теорията и философията. Припомняме си какво може да се прави с добрата континентална философия (Кръстева, Агамбен, Бадиу, Дерида, Делюз, Долар, Зупанчич). Във втората част „Квадратурата на човека“ някои от литературните примери, вече подети в първата част, са отново разгледани, но през призмата на един сложен концептуален ключ. Тук са автоматите на Хофман, но и аутоматоните при Омир, чудовището на Мери Шели от „Франкенщайн“, марионетките на Клайст, ангелите на Рилке, машината от „Маска“ на Лем, роботите на Чапек и Светослав Минков. Тази парадигма от литературни примери съпътства мисълта на Николчина и показва различните флукутации на теоретичните ѝ хипотези. Репертоарът на свързване между теория и пример е разгърнат обаче не само по отношение на литературата, но и по отношение на киното („Ex Machina: Бог от машината“ и „Devs“ на Алекс Гарланд, „Бойна звезда „Галактика“, „Пришълецът“ на Ридли Скот и др.) и на видеоигрите (Ефектът на масата, Рицари на старата република, Детройт: стани човек). Затова не е чудно, че в края на монографията освен традиционната библиография, има списък от филмография и лудография.

„Бог с машина“ добавя ясно и българската перспектива, като изследва битките за свободната мисъл като събитие и съпротива срещу идеологическата машина през 60-те и 70-те години на ХХ век с фигурите на Атанас Натев, Цветан Стоянов, Исак Паси, Димитър Аврамов, Цветан Тодоров, Юлия Кръстева. Те са разпознати като интелектуалци, които защитават сложното мислене срещу идеологическите трафарети. В този смисъл Николчина ги разпознава като свои учители, тя свързва техния проект с идеите на поколението на бунта от 80-те и 90-те. Така това, което първата книга предлага като историческа перспектива или „утопиите“ от 80-те, то във втората книга е видяно от критическа дистанция, изведена е генеалогия на една история на българската теория, разгледани са нейните ефекти върху съвремието.

4. Хетеротопната омонимия: хуманизъм и антихуманизъм

„Бог с машина. Изваждане на човека“ е мощна и мащабна теоретична проза. Книгата показва човека като възможност, а пулсациите на тази възможност идва от невъзможността за примирие. Изследването е щедро към интелектуалната общност, доколкото стоваря мисълта на източните и западните интелектуалци и писатели – на Мамардашвили и Алтюсер; на Минков и Чапек; на Кафка и Лем, на Юлия Кръстева и Цветан Стоянов. В този опит то отново работи със същото внимание към детайла и средата – търси да открие различията и политическите (д)ефекти там, където с лекота е

била нивелирана идеологията на същото. Понятието „хетеротопна омонимия“ е инструментът, който Николчина развива още в „Изгубените еднорози на революцията“ (2012), за да открие разликите в концептуалния апарат на източните и западните интелектуалци. Чрез него тя разкрива как зад едни и същи имена и понятия стоят напълно различни идеологии. Различието между Мамардашвили и Алтюсер по отношение на разбирането за субект превръщат „човека“ като най-релефния пример за хетеротопната омонимия, белязала десетилетието след края на Студената война“ (Николчина 2022: 232). Но това преобръщане и несъвпадение е разкрито не просто с оглед на понятието „човек“, а и върху сложното философско противоречие на *антихуманизъм* и *хуманизъм*, доколкото на Запад и най-вече във френската теория авангардното мислене минава под знака на антихуманизма през втората половина на XX век, докато източните интелектуалци строят визии за новия човек в един хуманистичен уклон. Така ние може да видим и предложения от Николчина човешки квадрат като задвижен не само през фигурите на човек, бог, автомат и животно, но и като обособен от осите на хуманизъм-и-антихуманизъм; утопия-и-антиутопия.

Общото, или това, което авторката изважда като *differentia specifica* на човека, е неговото *видоизменение*: желанието да се надскочи, протетичното видоизменение за надрастване на всеки чин, познато ни още от Пико де Мирандола в „Реч за достойнството на човека“. Това надскачане идва още от Данте и е залегнало в неговия неологизъм, че човекът е *trasumanar*: този, който може да мине отвъд човешкото както по отношение на пространството и да постигне нечовешките места, така и по отношение на времето – човекът да проектира себе си като бъдеще, като утопия.

Опора за мисълта, че човекът е в минаването отвъд човека, Николчина търси при Есхил, Данте, Мирандола, Ницше, руския космизъм, но преди всичко в литературата на романтизма и научно-фантастичната проза. С това потенциалът на човешкото е видян не просто в техниките по самото надскачане, а през идеята за свободна воля, въображение, избора да се мине отвъд. Този диспозитив е добре известен на хуманитаристите, но забравен от радетелите на трансхуманизма, които усилват човешкото просто технически. Хетеротопната омонимия е инструментът, с който Николчина учленява несъвпаденията, но и през него още по-ясно представя как самата идея за човек предполага съществуване, което никога не съвпада със себе си. Човешкото е изменение и изместване, утопично и антиутопично разклащане, то може да се проследи само като историко-теоретични наративи. Подобни наративи „Бог с машина“ неуморно ни предлага.

Симптоматично е, че епилогът на книгата е посветен на фигурата на Кръстева през темата за *революция* и *време*. Това прави връзка между емблематичната книга „Смисъл и майцеубийство“ (1997) и едно предстоящо изследване на Николчина върху залозите, които идват през перспективата на Кръстева. Диагнозата на съвременното ни е, че липсва мащабен проект, поради имплозия на политическото и сиване на Запада като интелектуална утопия. Подобен финал на „Бог с машина“ обаче изважда отново „времето на бунта“ като необходимия антидот, като проекция, която да ни даде кураж да преодолеем настоящата все по-голяма *автономизация на автомата* и риска от заличаване на човешкото.

Николчина ни представя, че авангардът на мисълта никога не е просто технологичен, той е теоретико-естетически. В крайна сметка човешкото е видяно в риска и неспокойствието, което описва разнородни интелектуални траектории. Не бива да ни учудва, че изследването понякога се съгласява: да, човекът е свършен. Това е само първа стъпка, която винаги е следвана от несъгласие: и все пак човекът предстои.